
2006. ÉVI VÁLASZTÁSOK

BALÁZS ZOLTÁN

A politikai eszmék szerepe a pártok stratégiájában – különös tekintettel a 2006-os választásokra

Bár ma talán már kevésbé kell bizonygatni, hogy az eszmék, értékek, ideológiák éppolyan jelentős szerepet töltenek be a politikai cselekvők tetteinek magyarázatában, mint a személyes és a képviselni kívánt csoportérdekek, a hatalmi pozíció, a presztízs, az ellenfél manővereire való reagálás, a szervezeti keretek, az alkotmányos rend stb., mindazonáltal érzékelhető egyfajta szkepszis velük kapcsolatban – részben olyan formában, hogy másutt talán jelentős ez a szerep, de Magyarországon nem az. Arról, hogy minek mekkora jelentősége van, nem könnyű vitatkozni, s ezt itt is kerülöm. Pusztán megpróbálom értelmezni ezekkel a fogalmakkal a most lezajlott választásokat, s így közvetve megmutatni, hogy a politikai eseményeknek ez a vetülete a legkevésbé sem elhanyagolható. Mivel ez csak megfelelő távlatból bontakozik ki, ezért a rendszerváltásig is vissza kell menni, de részletesebben csak a legutóbbi választásokat fogom elemezni.

1. ELEMZÉSI KERET

A jobb áttekinthetőség kedvéért a politikai eszmék, értékek, ideológiák körét három csoportra osztom. Az egyik az *egyetemes ideológiák* vagy eszmei hagyományok csoportja: a szemponunktól fontosak közül ide tartozik a liberalizmus, a konzervatizmus, a marxista alapú kommunizmus, a szociáldemokrácia,

a kereszténydemokrácia, illetve mindezek ellentéte, a politikai pragmatizmus vagy antiideologikus politika. Ezek nem abban az értelemben egyetemesek, hogy helytől (politikai közösségtől) és korszaktól függően ne volna számtalan változatuk, hanem abban az értelemben, hogy a politikai cselekvők számára a legkevésbé befolyásolhatónak tekintett, nemzetközileg adottnak vett, s számukra elsősorban szakfilozófusok által közvetített, értelmezett eszmei hagyományok.

A másik kör a *nemzeti ideológiák* köre, vagyis a partikuláris, elsősorban az adott politikai közösségen belül értelmes eszmei hagyományok csoportja. A francia republikánus–monarchista szembenállás, az amerikai republikánus–demokrata dichotómia, a német kultúra–civilizáció distinkció, az ír „politikai” katolicizmus stb. olyan eszmei-attitudinális tartalmat hordoz, amelyben ugyan szerepet játszanak az egyetemes ideológiák, de gravitációs-integratív erejüket az adott politikai közösség sajátos hagyományából, történetéből, politikai tapasztalataiból merítik. A magyar hagyományban például a haza és haladás, népies és urbánus világkép, nyugati és keleti orientáció, polgári és úri világ közötti fogalmi-eszmei dichotómiák sorolhatók ebbe a csoportba.

A harmadik körbe olyan eszmék, beállítódások tartoznak, amelyek az adott politikai közösség számára sorsdöntő jelentőségű *aktuálpolitikai kérdésekre* adott válasz-sűrítményeknek tekinthetők. Ilyen lehet a bevándorlással és bevándorlókkal kapcsolatos (helyeslő attitudinális helytelenítő) vélekedés, az Európai Unióval kapcsolatos „bővítő” és „szűkítő” attitűd, esetleg bizonyos gazdaságpolitikai dichotómiák (pl. a több állam vagy piac), egyes országok politikájának megítélése (Izrael, Egyesült Államok, Oroszország). Ezek közül Magyarországon a legfontosabbak közé tartozik az 1956-os szabadságharc illetve a Kádár-rendszer megítélése, kiegészítve a rendszerváltáshoz való viszonyulással.

Nyilvánvaló, hogy a három kör merev elválasztása csak analitikus célokat szolgálhat (azokat viszont jól); illetve hogy az eszmetörténeti elemzés számára a legérdekesebb kérdés éppen az, hogy milyen átmenetek valósulnak meg a különböző csoportba tartozó eszmei hagyományok között. A klasszikus angol liberalizmus és konzervatizmus nem kis mértékben a parlament és a király közötti hatalmi pozíciók érdekvezérelt elosztási kérdéséből nőtt ki. Ez az ellentét egyre átpolitizáltabbá és elv-szerűbbé vált, s előbb a brit hagyomány meghatározó két politikai pozíciójává (whigek és toryk között) sűrűsödött, később pedig egyetemes érvényű megállapításokat tartalmazó nagyideológiává nőtte ki magát. Az ismert módon állandóan megszakadó magyar politikai hagyományokban nehéz volna ennyire egyértelmű átalaku-

lásokat találni, de ez nem ok arra, hogy a dolgok természetes menetét eleve lehetetlennek tekintsük: egy-egy jelentős politikai esemény vagy korszakváltás tartós eszmei hatásokat indukál, amelyek idővel agonisztikus pozíciókká sűrűsödnek, s ilyen vagy olyan módon a politikai közösség már létező, idioszinkratikus, többé vagy kevésbé releváns ellentéteihez, valamint a klasszikus és egyetemes ideológiákhoz is megkeresik a kapcsolatot.

Az elmúlt tizenhat év rendkívül eseménydús szakasza a magyar politikai eszmék fejlődésének. A szabadság ebből a szempontból is gyümölcsöző volt: már nem csak a hagyományos értelmiség, hanem maguk a politikusok¹ is nagyon sokat alakítottak az eszmei-ideológiai hagyományokon. Ennek története még nincs megírva, s talán még nem is szabad megírni, de a nyitóállítást nyugodt lelkiismerettel meg lehet kockáztatni.

A továbbiakban az imént vázolt hármas felosztás segítségével igyekszem vázlatos, hozzávetőleges képet adni a rendszerváltás óta eltelt időről, illetve a legutóbbi választásokat részletesebben is átgondolni.

2. POLITIKAI ESZMÉK A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐ ÉVEKBEN

A rendszerváltás politikai-ideológiai vitáit az MDF és az SZDSZ teoretikusai folytatták. A magyar eszmetörténetből, politikai hagyományból az MDF a kétségkívül homályos tartalmú, kissé úriás nemzeti szabadelvűséget és a sokkal markánsabb népies-harmadikutas felfogást emelte ki; az SZDSZ az úgynevezett urbánus, polgári radikális, antiklerikális, szekularista, és ambivalens módon egyszerre függetlenségi és birodalmi hagyományhoz kötődött. Az univerzális ideológiák közül az MDF elsősorban a német kereszténydemokrácia és a szociális piacgazdaság gondolköréhez igyekezett csatlakozni; az SZDSZ egyre határozottabban az emberjogi liberalizmus irányzatát vette át, gazdaság szemléletében viszont állandóan ingadozott az etatista, komoly redistribúciót feltételező egalitárius és az antietatista, antiegalitárius-libertáriánus felfogás között. A közelmúlthoz (a Kádár-rendszerhez) és a rendszerváltáshoz való viszonyt illetően a két párt nem annyira egymással, mint inkább önmagával bonyolódott súlyos vitákba. Ez abból adódott, hogy a magyar társadalom – választóközönség – túlnyomó többsége ugyancsak látványos ambivalenciával viszonyult a Kádár-rendszerhez és a rendszerváltáshoz: egyfelől a gyarapodás, az emelkedés korszakát látta az előbbiben, s az új rendszertől ennek folytatását várta; másfelől tisztában volt vele, hogy a politikai szabadságjogok és a

demokrácia területén a rendszerváltás szükséges volt, s lényegében a fejlődés, az európai minőségű életformák megvalósításának is a feltétele.² Ez az ambivalencia mindkét párt politikájára rányomta a bélyegét: az MDF igyekezett pragmatista színben feltűnni (azaz a „nyugodt” folytatást ígérte), de erre kis híján ráment saját rendszerváltó identitása (a MIÉP kilépésével). Az SZDSZ-ben ugyancsak határozottan jelen volt a pragmatizmus (vagyis az ideologikus politika elvi elutasítása, a „civil” politika felértékelése) és az 56-os, chartás, antikommunista-ellenzéki hagyomány. A végkifejlet hasonló, azaz súlyos identitásválság és drámai támogatásvesztés.

Az MSZP mindkét válságból egyszerre tudott profitálni. Tétova próbálkozásai a magyar szociáldemokrata hagyomány fölkkutatására, illetve a nyugati szociáldemokrácia átvételére szükségtelennek bizonyultak. A magyar társadalom többsége a rendszerváltó pártokat megbüntette, s ezzel végső soron politikai teljesítményüket (a rendszerváltást), valamint az MDF-vezette kormány gazdasági teljesítményét (a gazdasági rendszerváltást)³ is – 1994-ben – az MSZP számláján írta jóvá. Az MSZP a maga részéről saját pragmatikus-professzionális, antiideologikus politikafelfogásának a jutalmát látta ebben, sőt, a rendszerváltást is egyre inkább saját reformtevékenységébe illesztette. Bármilyen fonákul is hangzik, a választások eredményéből ítélve a rendszerváltáshoz való viszonyulást illetően a közérzületet az MSZP-nek sikerült a legpontosabban és leghitelesebben eltalálnia: eszerint a rendszerváltás a korábbi reformok logikus kiterjesztése, hiszen a politikai reform pusztán a gazdasági jólét előfeltételeként fontos. Ebből nem az következik, hogy a magyar társadalom közönyösen viszonyult a rendszerváltáshoz, éppen ellenkezőleg: ez volt számára a legnyugtalanítóbb kérdés, amelyre hiába keresett konzisztens választ a rendszerváltó pártoknál. Az 1995-ös államháztartási válság azonban ráébresztette a pártot, illetve az általa vezetett kormányt, hogy a lábadozó gazdaság (még) nem képes a hagyományos osztogató politika számára szükséges forrásokat előteremtteni. Más szóval meg kell jelölni azokat a csoportokat, amelyeket az MSZP előnyben kíván részesíteni mások rovására. Ez azonban kikényszeríti az igazolást, vagyis az ideológiai állásfoglalást. Erre a párt és vezetése 1998-ig képtelennek bizonyult, ami vereségének egyik fő oka lett.

A Fidesz ideológiai út- és identitáskeresése talán a legérdekesebb történet. Ellentétben a sokszor hallható-olvasható nézettel, a Fidesz soha nem volt határozottan liberális párt.⁴ A rendszerváltás hajnalán a politika pragmatikus, szakszerű, racionális megközelítése és kezelése mellett igyekezett elkötelezni magát, tehát nem kívánt választani az egyetemes ideológiák között – hacsak

a pragmatizmust mint olyat nem tekintjük annak. Ezt némi antietatizmus, piacpártiság, emberjogi érzékenység színezte, de meghatározó erő nélkül. A magyar eszmei hagyományhoz kötődő vitákkal kapcsolatban ugyanilyen részben elutasító, részben mindkét fél felé elfogadó („elvált szülők gyermeke vagyunk”) felfogást képviselt. 1992-re éppen ez, vagyis az antiideologikus, pragmatikus-szakszerű politika ígérete tette a legnépszerűbb párttá, s részben az ettől való elfordulás okozta súlyos vereségét. De ez az elfordulás nem valamelyik egyetemes vagy partikuláris ideológia elfogadásával járt együtt, hanem a rendszerváltáshoz és a Kádár-rendszerhez való viszony egyre határozottabb artikulációjával. A Fidesz megtalálta a maga számára legautentikusabb politikai gondolatot – az antikommunizmust (a „kommunizmus” természetesen a megvalósult, kádári gyakorlati szocializmust jelentette),⁵ s vele együtt az egyetemes és a partikuláris ideológiai hagyományokhoz *ugyanilyen* közömbösen viszonyuló ellenfelet, az MSZP-t. De a politikai ellenpólus határozott artikulációja nem pusztán ezt a negatív gondolatot (az ellenfél megjelölését) tartalmazta, hanem pozitív politikai gondolatot is: ez volt a „polgári” minőség. Ennek a fogalomnak jóformán semmi köze nem volt a magyar eszmei hagyományból ismert „urbánus”, „polgári radikális”, „haladó-modern” eszmeiséghez; sem a rendszerváltásban föl-fölbukkanó „civil” (értsd: antiideologikus) politika gondolatához; jóval több a Kádár-rendszerben megszokott frazeológiához, annak ellentétes értelmében. A „polgári” jelzõt ugyanis a „reakciós”, „tökés”, „korlátozott igazságérvényű” tudomány, irodalom, társadalmi szerkezet és rendszer minősítésére alkalmazták: azaz a „polgári” voltaképpen ebben a korban kapta meg végleges politikai töltetét, amelynek „felvállalása” teljesen logikus kiegészítése az antikommunizmusnak.⁶

Végeredményben tehát a rendszerváltás első korszakát – ideológiai szempontból – 1998 zárja le. A kezdeti ideológiai viták és összecsapások az egyetemes és a partikuláris ideológiák terén zajlottak le, de 1993-tól, 1994-től fogva egyre markánsabban rajzolódott ki a rendszerváltáshoz és a Kádár-rendszerhez való két ellentétes viszonyulás, s vált a politikai gondolkodás két meghatározó pólusává. Ez egyúttal meghatározta a magyar bal- és jobboldaliság értelmét is, noha a politikatudomány számára nyitott kérdés, hogy a két pólus analitikus értelme hogyan hozható kapcsolatba *de facto* értelmével.⁷

3. AZ 1998–2004 KÖZÖTTI IDŐSZAK

Ezt az időszakot a két nagy politikai párt dominanciája jellemzi. A kis pártok mint pártok eszmei befolyása elhanyagolható, noha értelmiségi támogatóik útkeresésének és eszmei tájékozódásának kisugárzása markánsabb. A magyar politikai eszmei hagyományok jelentősége tovább csökken. Ebből a szempontból egy fontos kivétel van: a Fidesz kormányzása idején, a Terror Háza körüli vitákban kezd körvonalazódni egy új viszonyulási lehetőség a XX. századi magyar történelemhez, amelyet a diktatúraellenesség álláspontjának nevezhetünk. Ha tetszik, ez akár példának is tekinthető a főnt említett folyamatra, amelynek során egy aktuálpolitikai-eszmei pozíció – a Kádár-rendszer elutasítása – olyan partikuláris elvi-ideológiai pozícióvá alakul át, amelynek egyébként nincs határozott előzménye. A magyar eszmei hagyományban a haza-haladás, népies-urbánus ellentét, nyugati-keleti orientáció jól ismert antipólusok, a diktatúraellenesség viszont új. Ennek a politikai pozíciónak a hátránya, hogy nemigen van ellenpólusa; előnye viszont, hogy markáns kontúrással fontos identifikációs elemmé tehető.⁸

Az egyetemes politikai ideológiák közül a kereszténydemokrácia és a konzervatizmus képviselői – voltaképpen természetesen módon, de nem abszolút szükségszerűen – a jobboldalon keresték a helyüket, illetve igyekeztek az aktuális politikai kérdésekhez hozzászólni. A kereszténydemokrácia közismerten elsősorban olasz és német gyökerű áramlat, amelyet a katolikus egyház úgynevezett „társadalmi tanítása” befolyásolt, s a második világháború utáni politikai helyzet alakított. Magyarországon a régebbi ihletésű keresztényszocializmus is hatást gyakorolt rá. A Fidesz kormányzása idején a család, a kis- és középtulajdon védelmének, a szigorúbb drogpolitikának, a lakásszerzés, az egyházi iskolák és intézmények állami támogatásának a szorgalmazása révén markánsan meg tudott jelenni az aktuálpolitikában is. A konzervatizmus inkább az angolszász és skandináv országokban van jelen önálló politikai pozícióként. A magyar jobboldali teoretikusok között a magukat konzervatívnak nevezők egy része hasonló irányba tájékozódott, de különösebb befolyást a kormányzati döntésekre nem tudott gyakorolni.⁹ Más konzervatívok eleve erős fenntartásokkal viseltetnek a modern angol-amerikai konzervatív felfogással szemben, s inkább a német-francia típusú (de az angolszász országokban is létező) kultúr- és nemzeti konzervatizmushoz állnak közel. Ennek az áramlatnak szintén nem kifejezetten ambíciója, hogy gyakorlati politikai javaslatokat fogalmazzon meg, de igen határozottan

képes artikulálni a „nemzeti érdekek” fontosságát illetve szimbolikus téren is igen aktív (milleniumi rendezvények, Nemzeti Színház, Széchenyi-film, koronakultusz).

A liberalizmus végérvényesen az SZDSZ-hez kötődött. Mi több, a párt éppen az ideológiai purizmus révén igyekezett a maga számára kialakítani markáns politikai pozíciót, végképp föladvá, hogy a rendszerváltás és a Kádár-rendszer kérdéskörét illetően egyértelmű álláspontot fogalmazzon meg. Az emberjogi-szekularista-egalitárius jellegű felfogás, ahogy írtam, viszonylag hamar dominánssá vált a pártban, míg az antiegalitárius-libertáriánus felfogás végképp kiszorult. Sőt, egyes teoretikusok számára éppen ez vált fő ellenfélle a 2000 utáni éveket egyre jobban meghatározó globalizációs vitákban, olyannyira, hogy közülük többen kifejezetten ideológiai okokból szakítottak még az SZDSZ-képviselte liberális ideológiával is, s inkább az MSZP-nél vagy legalábbis annak értelmiségi környezetében kerestek új otthont.

Az MSZP erre annál is inkább alkalmasnak látszott, mert az 1998-as vereség eleinte azt a képzetet ébresztette, hogy politikai eszmék híján, illetve egy jobbra csak attitudinális-érzéletszerű, a múlthoz való viszonyulás megjelenítése révén nem lesz képes újra hatalomra kerülni. Az egyetemes ideológiák terén azonban erősen megnehezítette a helyzetét, hogy a nemzetközi szociáldemokrata eszmei hagyomány is bizonyos értelemben válságban volt, a harmadik út ideológiájának nevezett és eleve inkább csak a neokonzervatizmusra adott politikai reakcióként értelmezhető pozíció ekkora már erősen meg is rendült.¹⁰ Ezért az MSZP ideológiai útkeresése nem hozott jelentős eredményeket, s így, hasonlóan 1994-hez, újra elsősorban ellenfele stratégiájából tudott profitálni. Mivel a Fidesz határozottan az MSZP-t deklarálta ellenfelének, ezzel az ösztönös, az elveket másodlagosnak minősítő tábormentalitást erősítette benne. 2002-es választási győzelme számára is meglepetés volt. A Medgyessy-kormány azonban ott folytatta, ahol Horn Gyula kormánya 1995-ben abbahagyta: koncepciótlan és korlátlan osztogatással. Színtelen politikáját legföljebb némi populizmus és francia típusú republikanizmus révén igyekezett árnyalni. Ennek a politikának a folytathatatlansága gyorsan világossá vált, amelyet a miniszterelnök eleve viszonylagos politikai erkölcsi integritásának és az EP-választásoknak az elvesztése drámai módon súlyosbított. Ugyanakkor mivel a jobboldal 2002 után is egységes konglomerátum maradt, az MSZP számára újra elégségesnek látszott a tisztán aktuálpolitikai pozicionálás stratégiája, valamint a közelebbről meg nem határozott baloldali hagyomány, a baloldalisághoz kötődő érzületek mozgósítása.

Gyurcsány Ferencnek és a hozzá közel álló teoretikusoknak a színrelépése a nagyideológiák és eszmék terén nem is hozott alapvető változást, hanem – mint a következő részben ezt részletesen is kifejtem – elsősorban abban változtatott, hogy az aktuálpolitikai eszmei pozíciókeresésben – az MSZP történetében először – kezdeményezőleg lépett föl.

Térjünk rá a Fideszre. A kereszténydemokrácia valamint a kultúr- és nemzeti konzervatív körök kormányzati befolyásáról már szoltam. Kiegészítésként az utóbbihoz még hozzáteszem, hogy a „nemzeti érdek” a Fidesz retorikájában egyre kevésbé a hagyományos territoriális nagymagyar politikai nacionalizmust, illetve a szintén hagyományos etnikai-völkisch kultúrnacionalizmust jelenti, mint inkább a belföld–külföld dichotómia hangsúlyozását, az autarkia, a függetlenség, a „saját teljesítmények” fölértékelését (ami egyébként erőteljes európai trend bal- és jobboldalon egyaránt; ennek látványos itthoni példája volt az olimpia megrendezésének ötlete, a magyar tudósok eredményeinek hangsúlyozása, a Corvin-lánc megalapítása és így tovább). Elsősorban ezzel függött össze, hogy gazdaságpolitikájában egyre markánsabb etatista vonások jelentek meg, illetve hogy – legalábbis retorikájában – már a kormányzás évei alatt megfigyelhető volt a nemzetközi nagyvállalatok által betöltött szerep korlátozásának a gondolata. Végül innen, tehát a jobboldalt integrálni igyekvő politikai táborból indult ki a demokrácia revitalizálásának és popularizálásának az eszméje is (ez megelőzően és egykoron a baloldalon létrejött Demokratikus Charta ambíciója volt az utcai, közvetlen demokratikus hatalomgyakorlás módszerének az alkalmazása).¹¹

A 2002-es választási vereség ezeken a tendenciákon nem változtatott, sőt, tovább erősítette őket. A kormányt egyre gyakrabban illette a nemzetietlenség, azaz a nemzeti érdekek képviselőitől való alkalmatlanság vádjával. A populáris, vezérelvű demokrácia elképzelését sem szűnt meg hangsúlyozni (aláírásgyűjtések, polgári körök – ezek természetesen a társadalmi és szavazói bázis kiépítésének célját is szolgálták). A kormánnyal szemben gyakorolt bírálatokban a kereszténydemokrata ihletésű család- és otthoncentrikusság továbbra is erős maradt. Viszont a tárgyalt időszak végére egyre határozottabb antikapitalista, antiglobalista, piacellenes vonások is megjelentek illetve egyre nagyobb teret kaptak a Fidesz retorikájában és politikai állásfoglalásában; ennek okáról a következő részben lesz szó.

4. 2004 ŐSZÉTŐL A 2006-OS VÁLASZTÁSOKIG¹²

Az új magyar demokráciában Medgyessy Péter volt az első miniszterelnök, akit leváltottak. Ez drámai módon jelezte az MSZP nyugtalanságát és tanácstalanságát. Egyúttal azonban – összhangban a politikai rendszer alapítóinak szándékával – a kormányfőváltás valódi bizalmi szavazás volt az új miniszterelnök személyéről és várható tevékenységéről. Gyurcsány Ferenc már régebben is ismert volt arról, hogy foglalkoztatják ideológiai, elvi kérdések is, s talán nem túl kockázatos kijelentés, hogy az MSZP nem csak azért sorakozott föl mögötte, mert úgy vélte, hogy személyes politikai képességei megközelíthetik Orbán Viktor képességeit, hanem azért is, mert az elvi irányítás képességét is meglátta benne (hiszen Gyurcsány személye és korábbi tevékenysége egyébként számos ponton nagyon is támadható volt).

Az eddig használt hármas felosztást követve az alábbi megállapítások tehetők. A magyar politikai eszmei tradíciók jelentősége az MSZP politikájában továbbra is elhanyagolható maradt. Az egyetemes ideológiák szintjén az útkeresés intenzívebbé, szervezettebbé, intézményesítettebbé vált,¹³ amit viszont négy dolog is nehezített. Egyrészt az SZDSZ ismét jónak látta liberális ideológiai elkötelezettségét megerősíteni a kampány céljaira, s így bizonyos hagyományos baloldali témákat erőteljesebben magához kötött (esélyegyenlőség, szekularizáció, antiklerikalizmus, emancipáció). Másrészt a blairi és a schröderi szociáldemokratizmus véglegesen kifulladásra látszott illetve látszik, s Amerikából szintén nem érkeznek eszmei impulzusok a demokrata oldalról. Harmadrészt a baloldali eszmekörben nehezen igazolhatók a látványos vagyoni különbségek (ami Gyurcsány Ferenc személyének hitelességét erősen csökkentette). Negyedrész a baloldali programokhoz rendszerint szükséges aktív és intenzív állami tevékenység finanszírozása egyre súlyosabb nehézségekbe ütközött: a jóléti államot Magyarországon már régen megteremtették, így nagyon nehéz azt „továbbfejleszteni”: maradtak az autópályák. Amit ezek után a szocialista párt politikáját és kampányát befolyásoló egyetemes eszmét illetően el lehet mondani: az lényegében a társadalmi igazságosság jellegzetesen egalitárius felfogásának hangsúlyozására szorítkozik (aminek alapján a Gyurcsány-kormány valóban hozzá mert nyúlni az Orbán-kormány örökségéhez, átszervezve a családi támogatások rendszerét).

Ám a harmadik, s a két párt egymáshoz való viszonyát legalapvetőbben befolyásoló eszmekörön belül az MSZP – a

rendszer váltás óta először – kezdeményezőleg lépett föl, mégpedig négy kérdés kapcsán.

Az egyiket nem maga tette föl, hanem kénytelen volt válaszolni rá: ez volt a kettős állampolgárság ügye. A kezdeményezést azzal vette át, hogy határozott nemmel válaszolt, ami ebben az összefüggésben konstruktív válasznak tekintendő. Ez a válasz ugyanis azt sugallta, hogy Magyarország jólétére a kisebbségi magyarok személyük és ügyük határozott föl vállalása révén veszélyt jelentenek, az elért „eredményeket” és „vívmányokat” tőlük és általában az általuk reprezentált „témakörtől” aktívan meg kell védeni. Ez az álláspont pedig hajszálpontosan egyezik a Kádár-rendszer közérzületével („suttogó propagandájával”¹⁴). Az MSZP ezzel a magyar politikai közfelfogás egyik legmélyebb „tudattartalmát” volt képes mozgósítani és maga mögé állítani.

A másik kérdést az előbbivel ellentétben maga a szocialista párt tette föl, s így kezdeményező szerepe még egyértelműbb volt. A kérdés közvetett volt, amely az egyházi ügynökök listáinak és általában a témának a hónapokig tartó napirenden tartása révén „sugalmazódott”. A listákkal ugyanis az MSZP nem az egyházakat kívánta elsősorban zsarolni,¹⁵ hanem a társadalomnak tette föl tőle soha nem látott határozottsággal a kérdést (kihasználva miniszterelnökének viszonylagos „tisztaságát”, ami koránál és KISZ-es múltjánál fogva szinte természetes adottság volt): miért kellene bárkinek is bűnösnek vagy másoknál bűnösebbnek éreznie magát, ha egyszer mindenki egyformán „bűnös” volt? A kérdésre nem kevésbé határozottan sugallt válasz nem a megtisztulás sziszifuszi munkájának megkezdésére való felszólítás volt, hanem ellenkezőleg: a felejtés és a kölcsönös elnézés, szemhuntyás közösségének megteremtése – vagy föllelevenítése.

A harmadik kérdés a „köztársaság” védelme kapcsán merült föl. Medgyessy Péter republikánusnak szánt retorikájából hiányzott a valódi politikai tartalom: idegenül és üresen csengett. Gyurcsány Ferenc köztársaság-retorikája viszont másról szól: ez valójában a rendszerváltással való azonosulás legmagasabb szintű befejezése. Az MSZP immár nem egyszerűen elfogadta a köztársaság intézményrendszerét, hanem saját teljesítményét látta benne, amelyre a legnagyobb veszélyt a rendszerváltó (a rendszert alapjában véve kidolgozó és kikényszerítő) elit egyes tagjaiban fedezte föl. S ezt az attitűdöt támogatta meg a negyedik kérdésre sugallt válasz: nyugalom vagy ribilliót kíván-e a politikai közösség? A nyugalom megtestesítője természetesen az MSZP, a ribillióé pedig az ellenzék; a lázongás pedig a rendszerváltással megszületett köztársaság ellen szól.

A kettős állampolgárság elutasítása, az ügynökök leleplezése, a köztársaság védelme és a nyugalom vagy ribillió közötti

választás kérdései révén a Gyurcsány által vezetett MSZP lényegében hasonló politikai eszmei manővert hajtott végre, mint amelyet a Fidesz 1996–1998 között: a rendszerváltásnak és a Kádár-rendszernek a maga számára elfogadható értelmezését képes volt politikai üzenetének a fókuszába emelni. Ez a fókuszálás ugyanolyan eredményt hozott, mint a Fidesz egykori stratégiája: a pártot hatalomba segítette.

A Fideszt 2004 őszén sorozatos meglepetések érték. Az volt a kormányfőváltás, az volt a népszavazás, az volt az MSZP határozott „nem”-je,¹⁶ és legfőképpen az volt a népszavazás eredménye. Az MSZP ugyan nem „nyert”, de szó sem volt az EP-választásokhoz hasonló súlyos (presztízs)vereségről. A magyar társadalom váratlanul ismét átpártolni látszott a szocialistákhoz. A pártszövetség vezetése azonban nem változtatott korábban elhatározott stratégiáján. A korábbi közvélemény-kutatások azt sugallták, hogy a 2006-os választásokon a hatalom magától hull majd a kezébe; ehhez csak megfelelő technikai felkészülésre, nehéz munkával megteremtett egység megbontására tett minden kísérlet elfojtására, s a baloldali szavazók felé való óvatos nyitásra van szükség.

Ennek megfelelően lépett például a kórházprivatizáció kapcsán is. Ez ugyan beleillett a Fidesz kereszténydemokrata vonalába és a nemzeti érdekképviselő retorikájába, de a konzervatív irányultságba már nem. S fonák módon az MSZP-t erősítette, hiszen a Fidesz lényegében egy Kádár-kori struktúra minden áron való fenntartására voksolt; márpedig ennek a korszaknak a politikai hasznát mindig az MSZP söpri be. A kezdeményezést átvevő MSZP többi lépését sem tudta követni. Az ügynökkérdés ügyében hallgatott; a rendszerváltás teljesítményének kisajátítása kapcsán alig-alig állt ellen; s állandó védekezésre kényszerült a „ribillió” és a hozzá kapcsolódó metaforák (vezérelvűség, harci mentalitás, táborszemlélet) vádjával szemben.

A politikai attitűdök és eszmék terén meghódított vagy annak vélt baloldali szavazókat tehát az MSZP váratlanul körbesáncolta. Ám a Fidesz nem vonult vissza, hanem baloldali pozíciói védelmében egyre nagyobb erőket csoportosított át, egyre nagyobb ideológiai áldozatok árán. Retorikája időnként már a kereszténydemokrata centrum-retorikán (munka, otthon, család) is túlment (a teljes foglalkoztatottság célja; az „egészség nem üzlet”-jelszó; a gáz- és áramárak „letörése” és a minimálbér radikális emelése nyugaton legföljebb szakszervezeti követelés lehet; a „luxusbaloldal” bírálata eleve azt sugallja, hogy „valódi” baloldal a jobboldalon van). Ráadásul a hagyományos kereszténydemokrata, nemzeti és a végső soron újnak tekinthető szocialisztikus regisztereken kívül a Fidesz a vidéki kiscgazda

szavazók érdekképviselőnek szükségképpen partikuláris és konfliktusos szólamát is igyekezett megszólaltatni. A vidék érdekeinek képviselője mint témakör azonban inkább csak a nemzeti érdekképviselő, a nemzeti függetlenség retorikájához volt hitelesen illeszthető. Meglehetősen kapkodó és zavaró módon, a kampány finisében egy vidék–város törésvonal eszmei tematizálására is kísérlet történt, talán már kevésbé a szavazatokért folytatott kiélezett küzdelem hatására, mint inkább előretételeként, a kudarcot vallott aktuálpolitikai eszmei pozicionálás meghaladásának a jegyében (erre utalnak Orbán Viktor „plebejus” – azaz „kisemberi” – politikusi habitusára vonatkozó megjegyzései is).¹⁷ A végeredmény az, hogy Budapesten kívül a Fidesz a vidéki nagyvárosokat is sorra elveszítette illetve nem volt képes visszahódítani.

Azért tehát, hogy a Kádár-rendszer közérületének hatása alatt lévő választókhoz hitelesen tudjon szólni, a Fidesz kénytelen volt baloldali egyetemes ideológiai eszméket és értékeket bevetni, az ezeket hangoztató teoretikusokat előtérbe tolni, s egyfajta ideológiai háborút hirdetni – ami egyrészt nem volt hiteles egy jobboldali párttól, másrészt az MSZP nem volt hajlandó ebben partner lenni (pl. egy masszív piacpárti filozófiával előállva). A sajátosan magyar politikai dualitás polarizálásának („kommunista-kádári” versus „polgári”) első menetében győztes Fidesz a második menetben alulmaradt. Ahogy mondani szokták, a Fidesz az egység nevében föllépve, továbbá az új szavazók megszólításának jegyében kénytelen volt rendkívül széles ideológiai-eszmei skálán játszani, ami a hitelesség, a konzisztencia és a koherencia rovására ment. Lényegében ennek a ténynek köszönheti az MDF, hogy hitelesen volt képes ezek ellenében egy konzervatív identitást megjeleníteni. A Fidesz ezt a zűrzavart tetézte azzal, hogy retorikájában a kampány vége felé határozott eltolódás ment végbe a vidéki népművelés irányába.

A jobboldal fő ereje tehát túl sokat markolt. Ráadásul bizonytalanná vált legalapvetőbb identitásképző elemének, az antikommunista-polgári pozíciónak a képviselőjében, pontosan akkor, amikor az MSZP ebben a meghatározó vitában tudott markánsan föllépni. Ezzel tulajdonképpen a Fidesz azt a hibát követte el, amelyet tömören így lehet összefoglalni: (1) túl sok egyetemes ideológiai elem, (2) túl egyértelmű érdekképviselői retorikával és (3) túl erőtlen aktuálpolitikai eszmei pozicionálással gyengítve. Ehhez természetesen mindig hozzá kell gondolni, hogy ellenfele ezek ellentettjét valósította meg. A „hiba” értelemszerűen kontextusfüggő, azaz annyit jelent, hogy a vá-

lasztók éppen az utóbbi kombinációra voltak fogékonyabbak – de tegyük hozzá, hogy ez korábban is így volt.

5. ÖSSZEGZÉS

A választások és az új kormány hivatalba lépése óta eltelt időszak elemzése még korai volna. A fentiekből levonható legfontosabb tanulságnak az látszik, hogy az 1998-ban kezdődő új szakasz a politikai eszmék három alaptípusának az egymáshoz való viszonyában még nem ért véget. 1998-ra alakult ki az a kvázi-kétpártrendszer, amelyben a politikai pozicionálás legfontosabb eszmei vetülete az aktuálpolitikai helyzetértelmezés. Ez nem pragmatizmus, hanem olyan fogalmi-értékelési keret, amelyben a legfontosabb magyarázóerőt a történelmi-politikai tapasztalatokat közvetlenül megragadó, jellegzetesen morális fogalmak hordozzák. Természetesen sem az egyetemes, sem a nemzeti politikai ideológiai hagyományok nem mellékesek, de megítélésem szerint másodlagosak. Elképzelhető, hogy a jobboldal újabb veresége ebben a térben átrendeződést indít el; de az is lehet, hogy nem, legfőljebb tematikai változások lesznek (pl. a közvetlen, valóban pragmatikus érdekképviselőt válik dominánssá). S mivel az MSZP 1995-höz hasonló helyzetbe került, könnyen lehet, hogy hasonló módon reagál, elégtelennek ítélve az aktuális helyzetben rejlő eszmei erőforrás-potenciált.

JEGYZETEK

- ¹ Hogy miként, azt Schlett István és G. Fodor Gábor elméleti és alkalmazott tanulmányaiból tudhatjuk meg, pl.: Schlett István: Mi a politikai gondolkodás és mi a története? In: G. Fodor Gábor – Schlett István (2006): *Lú-e vagy szobor? Tanulmányok tudományról, politikáról, politikatudományról*. Budapest, Századvég, 278–313.
- ² Ehhez lásd Paul Gradwohl – Marián Béla – Szabó Ildikó: A folyamatosság forradalma, avagy a Kádár-rendszerhez való viszony szerepe a magyar politikai közgondolkodásban. *Politikatudományi Szemle*. 1998. 2, 5–6.
- ³ A gazdasági rendszerváltás Magyarországon lényegében sokszerű volt. A közhiedelemmel ellentétben az MDF-kormány szinte receptszerű liberális terápiát alkalmazott a gazdaságpolitikában; az anyagi jólétet illető politikai diskurzus lényegében a valóban érintetlenül hagyott állami elosztórendszerek működtetésével kapcsolatos problémákra szorítkozott, tudomást sem véve az összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentőségű változásokról. Várhegyi Éva összegzése szerint: „Meglehet, maga sem volt tisztában a lépéssorozat következményével, az Antall-kormány első másfél évében négy olyan törvényt

is elfogadtatott a parlamenttel, amelyek gyökeresen átalakították a gazdálkodás rendjét. Az új számviteli és a pénzügyi törvény, majd a szigorú csődtörvény megszüntette annak lehetőségét, hogy a vállalatok és bankok fiktív jövedelmekkel töltsék föl kiürült pénztárcájukat, és véget vetett a kényszerhitelezések kiterjedt gyakorlatának, amellyel a nem rentábilis vállalatok fiktív keresletet teremthettek termékeiknek. E három törvény a vállalatokat és a bankokat a fiktív pénz és piac álgazdaságából a valóságos pénz és piac világába helyezte. A negyedik, a jegybanktörvény a pénzügyi fegyelmet a kormányra is kiterjesztette: azzal, hogy függetlenítette a Magyar Nemzeti Bankot a kormány befolyásától, és korlátozta a költségvetés jegybanki hitelezését, gátat szabott annak, hogy a kormányok bankópréssel finanszírozzák politikai céljait.” (<http://www.mozgovilag.hu/2004/01/07/varhegyi.htm>)

- ⁴ „[A] korai Fidesz egyszerre volt radikális és antiideologikus. [...] [A] radikalizmus a tett radikalizmusa volt, nem pedig az eszméé. Talán ez a magyarázata annak, hogy a Fidesz későbbi eszmei irányváltását [...] az értelmiségi közvélemény másként – diszkontinuitásként – ítélte meg, míg a pártvezetés ezt kontinuuus fejlődésnek tartotta.” Bozóki András – Karácsony Gergely: *Életút és politika*. In: *A rendszerváltás forgatókönyve*. 8. kötet, Bozóki András et al. (szerk.) 2000, Budapest, Új Mandátum, 344–419, 373. o.
- ⁵ „[A] rendszerváltással megszülető pártrendszerben a leglényegesebb törésvonal a predomináns szerepet tápláló társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai viszonylatok fenntartása, megóvása (baloldal), illetve megtörése és kiegyensúlyozása (jobboldal)...” – a törésvonal mint politikai tény azonban önmagában még nem indok vagy eszmei hajtóerő. (Löffler Tibor: *Predomináns törésvonal és törésvonal-politika a magyar pártrendszerben*. *Politikatudományi Szemle* 2002. 1–2, 177–211, 205. o.). Lásd a következő jegyzetet is.
- ⁶ „A szocialisták szívesebben nyúlnak a modernizáció felvilágosult és technokrata elitet feltételező koncepciójához [...] az MSZP ellenzéke előszeretettel tematizálja inkább a [...] nem baloldali értelemben vett polgári kultúrájú társadalmi csoportokat felértékelő fogalmát...” (uo., 185. o.).
- ⁷ A *Politikatudományi Szemlében* (1993–1994) lezajló, Körösi András által kezdeményezett bal–jobb vita résztvevői között a politológusok (Fricz Tamás, Csizmadia Ervin, Tóka Gábor) jobban rokonszenveztek a két kategória magyarországi használhatóságának gondolatával. Tóka Gábor akkor úgy értékelt, hogy „a bukott rendszer örököseihez és örökségéhez való viszony adja a szavazatokért folytatott verseny meghatározó erejű értelmezési keretét a mai Kelet-Európában”, de „tekintettel a múlt rendszer nem egyértelműen egalitárius és emancipatorikus felhangjaira [...] nem teljesen helyes ezt a dimenziót Körösi bal–jobb dimenziója megfelelőjének tekinteni.” Tóka Gábor: *Bal és jobb: miért alkalmazható?* *Politikatudományi Szemle*, 1994. 3. 135–45, 142. o. Löffler Tibor idézett tanulmányában azonban egyetért azzal, hogy a bal–jobb megosztottság Magyarországon *de facto* ezt jelenti.
- ⁸ Enyedi Zsolt szerint a pártok döntő identitásképző eleme a rendszerváltás óta „kulturális és nem gazdasági természetű, pedig a magyar választók a gazdasági kérdéseket folyamatosan fontosabbnak rangsorolják, mint a kulturálisakat” (21. o.); ugyanakkor azt is állítja, hogy a Fidesz sikere a pártverseny fontosságáról való meggyőzés stratégiájának a sikere – a két állítás együttvéve nagyjából megfelel annak, hogy az aktuálpolitikai-eszmei pozíció

és pozicionálás a hagyományos törésvonalak jelentőségét is maga mögé szoríthatja. Enyedi Zsolt: A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában. *Századvég*, 2004. 3. 3–28.

- ⁹ Ami nem jelenti azt, hogy a jobboldali politikusokra sem tudott volna – ezt persze bizonyítani nehéz, de tény, hogy az antikommunizmus és diktatúra-ellenesség mint negatív, illetve a család, a kultúra, a tekintély, a rend gondolatköre mint pozitív eszmei pozíció kimunkálásában igen jelentős szerepet vállaltak. Lásd például: Lánczi András: *Konzervatív Kiáltvány*. 2002, Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor; Lánczi András – Molnár Attila Károly – Orbán Krisztián – Orbán Miklós: *Magyar konzervatív töprengések a poszt-kommunizmus ellen*. 2004, Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor.
- ¹⁰ Mándi Tibor: A Harmadik Út tündöklése és bukása. *Századvég*. 2000. 3, 27–67.
- ¹¹ Ezeket a fejleményeket teoretizálja Körösenyi András: *Vezér és demokrácia*, 2005, Budapest, L'Harmattan.
- ¹² Ebből a részből a *Heti Válasz* 2006. május 4. számában néhány részlet megjelent; de az itt közölt szöveget számos helyen pontosítottam.
- ¹³ Például a Demos Alapítvány létrehozásával.
- ¹⁴ Mert volt ilyen, például az 1980-as lengyelországi válság „félhivatalos” értelmezésével kapcsolatban, amihez lásd Tischler János: „Magyarország és a lengyel válság (1980–81),” *Múltunk*. 1999. 2, 52–100.
- ¹⁵ Nemcsak egyházi, hanem más fontos közéleti személyek is fölkerültek az étlapra.
- ¹⁶ Ahogy már utaltam rá, a Fidesz nemzeti retorikájában a nemzeti *érdek* és érdekképviselő a domináns vonás, a határokon túli magyar kisebbségek ügyének fővállalása inkább egyfajta morális kötelesség, semmint mély kulturális, szellemi és politikai tradíciók megkerülhetetlen következménye. A Fidesz részéről az „igen” mindenesetre magától értetődő választás volt; a pártot azonban valószínűleg meglepte az MSZP határozott „nem”-je, ami első látásra Gyurcsány Ferenc öngóljának, ha ugyan nem politikai öngyilkosságának tűnhetett.
- ¹⁷ Orbán Viktornak a második forduló előtt adott interjúiban egyre többször bukkan föl az érdekvédelem szándéka, a „plebejus” mentalitás hangsúlyozása. Ez a jelző eredetileg természetesen *városi* kispolgárt jelent, akinek a szavazata döntő jelentőségű lehet, ám a mai magyar kontextusban ennek az értelmezésnek nem nagyon van értelme: valószínűleg közelebb kerülünk a beszélő mondanivalójához, ha egyszerűen „kisembernek” fordítjuk. A „kisember” politikai értelemben körülbelül annyit tesz, mint aki „távol van” a hatalomtól, nincs rá befolyása, kiszolgáltatottan él, védelemre szorul; ez pedig elsősorban a városoktól távol élő, még a választások jelentőségét sem értő emberekre igaz.

